

Η ΝΕΩΤΕΡΗ (ΚΑΙ) ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ

Πρὸς τὸν ἑρμητισμό: τὸ ποιητικὸ ὄν

Ἡ γνωριμία καὶ οἰκείωση μὲ τὸν ἑλληνικὸ ὑπερρεαλισμὸ (τὸν πρὶν καὶ μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον), ἂν μὴ τι ἄλλο, θὰ βοηθήσει νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν «σχημάτων», πού, μέσα στὴν παιδεία, τὰ ἔχουμε καὶ τὰ προβάλλουμε σὰ διακοσμητικὰ τοῦ λόγου (καὶ τοῦ κόσμου). Δραστικότερο πάνω σ' αὐτὸ ἀντίδοτο ἀπὸ τὸν ὑπερρεαλισμὸ δὲν ὑπάρχει, γιατί ἀχρηστεύει ὅλες τὶς καλολογικὲς μας διακρίσεις καὶ ταξινομήσεις, ἀκόμη καὶ τὴ μεταφορά. Μήπως, στὸ κάτω - κάτω, κι ὁ ἴδιος ὁ Διονύσιος Λογγίνος δὲν διδάσκει στὸ «Περὶ Ὑψους»: «τότε ἄριστον δοκεῖ τὸ σχῆμα, ὅταν αὐτὸ τοῦτο διαλανθάνῃ, ὅτι σχῆμά ἐστι»; Βγαίνοντας, λοιπόν, ἀπὸ τὸν ὑπερρεαλισμὸ καὶ τὴ δική του ρηματικὴ βλάβιση καὶ (σχετικὴ, ἐλεγχόμενη) αὐτοφυΐα, γιὰ νὰ περάσουμε στὴν ἄλλη ὄχθη, ὅπου μᾶς περιμένουν οἱ δυσκολίες τοῦ ἑρμητισμοῦ, θὰ ἔχουμε μισοκαταλάβει — ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιὰ — ὅτι ἡ ποίηση δὲν εἶναι ἡ πραγματικότητά μεταφερμένη σ' ἓνα πεδίο πού ἐπιτρέπει τὴν ἐξιδανίκεψή καὶ τὴν ψευθύνωσή. Ὁ ποιητὴς δὲν φτιασιδώνει τὰ πράγματα. Οὔτε, δέδοται, αὐθαίρετῇ δημιουργώντας ἓναν κόσμον ἀνυπόστατο. Ἀπόθυμος νὰ δεχτῇ τὶς συμβατικὲς μας διακρίσεις καὶ μὴ ἐννοώντας νὰ μάθει γιὰ καλὰ τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω, τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ ὑπερβατικὸ, ὑψώνει τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ ρηματικὴ σύμφυση καὶ πράξη σὲ μιὰ ἄλλη διάσταση πού μόνο μέσα στὴν ἴδια τὴ γλώσσα τῆς ποιήσεως (μία καὶ ἀδιαίρετη) θὰ ἀναζητήσουμε τὶς δικές της συνιστώσες. Γι' αὐτὸ, ὅταν μιλάμε στὰ παιδιὰ γιὰ καλολογικὰ στοιχεῖα καὶ «σχήματα» — καθόλου δὲν πειράζει, ἂν αὐτὸ γίνεται σωστά — ὡς τὸ κάνουμε μὲ τὴν εὐλάβειά πού ὑποβάλλει ἡ ἴδια αὐτὴ λέξη μέσα στὸ ποίημα τοῦ Γ. Βαφόπουλου «Τὸ Εἶδωλο», ὅπου τὸ μέγιστον τῆς διαπορήσεως (ὄχι διαστάσεως) ἀνάμεσα στὴ «θεία οὐσία» καὶ στὴν ποιητικὴ τῆς σάρκωσης:

Θεία οὐσία,
 ὅπου διόχυτη
 μὲ περιβάλλεις,
 τῆς καρδιᾶς μου ἡ φλόγα
 θάχει τὴ δύναμη
 τὴν ὕλική σου κρυστάλλωση
 νὰ ἐπιτύχει σὲ σχῆμα
 οὐρανίου εἰδώλου;

Πολλὰ θὰ μᾶς διδάξουν κι ἄλλα ποιήματα ὅπου ἡ λέξη «σχῆμα» γίνεται ἡ συφαιρῶση ἐκείνου πού ζητεῖ κι αὐτοῦ πού πραγματώνει ὁ ποιητὴς. Ἔτσι, στὸ εἰσαγωγικὸ (ἄτιτλο) ποίημα τῆς Ζωῆς Καρέλλη στὴ συλλογὴ τῆς «Ἀντιθέσεις»

ψηλώνει ὁ νοῦς, ξανοίγεται,
 φτερουγίζει ἄγγελος, δίνει σχῆμα
 στὴν ἀνθρώπινη φωνή

ἡ μέσα στὴν ἐπὶ κλῆση τοῦ Ἄρη Δικταίου, ὅπου ὄχι χωρὶς κάποιο ἀπελπισμὸ καταλήγει σὲ μιὰ ὑπερβατικὴ ποιητικὴ (ἡ ποίηση πέρα καὶ πίσω ἀπὸ τὶς λέξεις)

Μὰ ἐσὺ Ποίηση
 πού δὲ μπορεῖς νὰ κλειστεῖς μέσα σὲ σχήματα
 μὰ ἐσὺ ποίηση,

πού δε μπορούμε νά σ' ἀγγίξουμε μέ τὸ λόγο,
ἐσύ,
τὸ στερνὸ ἵχνος παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἀνάμεσά μας...

ἤ, πιὸ καλά, μέσα στὸ ποίημα τοῦ Ὁδ. Ἐλύτη «Τρεῖς φορές ἡ ἀλήθεια», ὅπου χω-
ρίς νὰ ἀποστέργει τὸ ὑπερβατικὸ («ξεγένηθοντας ἀπόκασμη φωνή τ' αὐτιά μου») ρί-
χνει τὸ βάρος στὴν ποιητικὴ γένεση τοῦ κόσμου («ἐσακρφίστηκα τὰ μύρια ὅσα»):

Κάτι κάτι Κάτι δαιμονικὸ μὰ πού νὰ πιάνεται σὰν
σὲ δίχτυ στὸ σχῆμα τοῦ Ἀρχαγγέλου Παραλαλοῦσα
κι ἔτρεχα Ἐφτασα κι ἀποτύπωνα τὰ κύματα στὴν
ἀκοή ἀπ' τὴ γλώσσα

Ἄς προσέξουμε: ἀποτύπωνε τὰ κύματα ὄχι στὴν ἴδια τὴ γλώσσα· τ' ἀποτύπωνε
«στὴν ἀκοή ἀπ' τὴ γλώσσα». Ἀπὸ ἄλλη μεριά καὶ ὁ Σεφέρης δοκίμασε νὰ πιάσει
μέσα στοὺς στίχους του αὐτὴ τὴν ἀπειρὴ λεπτότητα τῆς ποιήσεως. Μολονότι ὡς τὰ
«Τρία Κρυφὰ Ποιήματα», πού περιέχουν μιὰ ποιητικὴ, φειδωλευόταν τὴν ἀναφο-
ρὴ στὴν τέχνη του, στὸ «Μνήμη Β', Ἐφesos», ἀπὸ τὸ «Ἡμερολόγιο Καταστρώμα-
τος Γ'», ὑποβάλλει τὴν ἀπόσταση — καὶ συνακόλουθα τὴ λαχτάρα γιὰ προσέγγι-
ση — ἀνάμεσα στὸ «ποίημα» (τὴν ποιήση) καὶ τὴ «φωνή» τοῦ ποιητῆ:

Εἶναι παντοῦ τὸ ποίημα. Ἡ φωνή σου
καμιὰ φορὰ προβαίνει στὸ πλευρό του
σὰν τὸ δελφίνι πού γιὰ λίγο συντροφεύει
μαλαματένιο τρεχαντήρι μὲς στὸν ἥλιο
καὶ πάλι χάνεται. Εἶναι παντοῦ τὸ ποίημα
σὰν τὰ φτερά τοῦ ἀγέρα μὲς στὸν ἀγέρα
πού ἄγγιξαν τὰ φτερά τοῦ γλάρου μιὰ στιγμή.

Ἡ πανταχοῦ παρουσία τοῦ ποιήματος (ὄχι· ὄχι μόνο τῆς ποιήσεως, γενικά, ἀλλὰ
τοῦ ἀπτοῦ καὶ συγκεκριμένου σώματος τοῦ ποιήματος) δὲν εἶναι μόνο σὰν τὸν «ἀγέ-
ρα», οὔτε κἂν σὰν «τὰ φτερά τοῦ ἀγέρα», ἀλλὰ «σὰν τὰ φτερά τοῦ ἀγέρα μὲς στὸν
ἀγέρα», τοῦ ἀγέρα ἐκείνου πού ἄγγιξαν τὰ φτερά τοῦ γλάρου μιὰ στιγμή». Τὸ πού
«καμιὰ φορὰ» μόνο καὶ «γιὰ λίγο» ἡ φωνὴ τοῦ ποιητῆ «συντροφεύει» τὸ ποίημα
δὲν δείχνει μετριοφροσύνη, ὅπως δὲν κρύβει οἴηση τὸ πρῶτο ἀπόσπασμα τοῦ Γ' Σχε-
διάσματος τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» τοῦ Δ. Σολωμοῦ πού τόσο ξένισε τὸν
Σπ. Ζαμπέλιο:

κι ἂν στὸ κρυφὸ μυστήριό ζοῦν πάντα τὰ παιδιὰ σου
μὲ λογισμό καὶ μ' ὄνειρο, τὶ χάρ' ἔχουν τὰ μάτια,
τὰ μάτια τοῦτα, νὰ σ' ἴδουν...

Κι αὐτὸ πού θλέπει κάθε φορὰ ὁ γνήσιος ποιητὴς εἶναι ἐνυπόστατο. Ὑπάρχει μιὰ
ποιητικὴ ὀντολογία καὶ ὡς αὐτὴν ἔχουμε χρὸς, χειραγωγώντας, νὰ ὑψώσουμε τοὺς
μαθητές μας. Κι ὄχι μόνο ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ νεώτερη ποίηση, αὐτὴ πού
ὀνομάζουν καθαρὴ ἢ υπερρεαλιστικὴ ἢ «ἐρμητικὴ». Ὅσα τελοῦνται στὸ ἔργο τοῦ
Σολωμοῦ, αὐτὰ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι τὰ ἀκραῖα καὶ τὰ μεγάλα μας. Καὶ γι' αὐτὸ
Σολωμὸ διδάσκοντας θὰ πείσουμε τοὺς μαθητές μας πῶς ὅσο πιὸ γνήσια εἶναι ἡ
ποίησις τόσο πιὸ ἀκριβὴς καὶ κυριολεκτικὴ εἶναι στὸ δικό της πεδίο. Γιατί, βέβαια,
στοὺς στίχους

μὲ μικρὸν ἥσκιον ἄγνωρον ἔπαιξ' ἡ πεταλούδα
πού 'χ' εὐωδίσει τς ὕπνους τῆς μέσα στὸν ἄγριο κρίνο

θὰ ἀρχεστοῦμε, τάχα, νὰ μιλήσουμε γιὰ εἰκόνα ἢ μεταφορά, ἢ μήπως γιὰ... ὑπερ-

βολή ή αλληγορία; (1) 'Η πεταλούδα υπάρχει εκεί και αληθινά «έπαιξε» «μέ μι-
κρόν ήσκιον άγνωρον». Και υπάρχει στο θαύμα που πραγματώθηκε ποιητικά. Δεν
είναι φενάκη ούτε υποκατάστατο ούτε που εκφράζει κάτι άλλο κι αυτό τάχα έχει
χρέος να φέρει στο φώς ή έρμηνεία. Μπορούμε, βέβαια, και όφείλουμε ν' αναζητή-
σουμε όλες τις δυνατές προεκτάσεις, αλλά ποτέ αναιώντας, υποβιβάζοντας ή απο-
δυναμώνοντας την ανάδυση του ποιητικού είναι. 'Ακόμη και φιλόσοφοι ή μεθοδικοί
στοχαστές και δοκιμογράφοι όπως ό Ζάν Πώλ Σάρτρ και ό Ρολάν Μπάρτ, που θέ-
λοντας και μη κληρονομούν κάτι από τη στάση του Πλάτωνα απέναντι στην ποίη-
ση, δεν άρνοούνται τό ένυπόστατο του λεκτικού και σημαντικού σύμπαντος του ποιη-
ματος. 'Έτσι, ό Ζάν Πώλ Σάρτρ τονίζει πώς στην ποίηση μιá έρώτηση (και συνα-
κόλουθα μιá κατάφαση ή άρνηση) δεν είναι μιá σημασία, είναι μιá υπόσταση. Και
ό Ρολάν Μπάρτ, μιλώντας για τη σύγχρονη γαλλική ποίηση (αυτή που ξεκινά όχι
από τόν Μπωντλαίρ αλλά από τόν Ρεμπώ) παρατηρεί: «'Η ποίηση... δεν είναι πιá
μιá ιδιότητα, είναι υπόσταση». Αυτό, θαρρώ, δεν ισχύει μόνο για τη νεότερη ποίηση
ισχύει για κάθε όριακή ποίηση. «Τό ποίημα δεν πρέπει να σημαίνει, πρέπει να
είναι» — έτσι δέν λέει γνωστός άμερικανός ποιητής; Μιá και είναι αδύνατο και
μάταιο να όρίσουμε τι είναι ή ποίηση, όσο και να μάς συντρέξει ή φιλολογία, ή επι-
στήμη της λογοτεχνίας ή ή γλωσσολογία, άς περάσουμε μέσα στη διδακτική πρά-
ξη τους πιο καίριους και δραστικούς άφορισμούς: «ποιητές μη τραγουδάτε τό τριαν-
τάφυλλο· κάνετε το ν' άνθίσει». (2) Μέσα στην παιδεία άς προστατεύσουμε τά παι-
διά από την έντύπωση πώς ή ποίηση είναι τό λεκτικό νεφέλωμα ένός πυρήνα και
σ' αυτόν τάχα έχουμε χρέος να φθάσουμε με διαδοχικές άποφλοιώσεις.

Διδάσκουμε συνήθως τά ποιήματα στα σχολεία μας σαν ένα λογικοαισθητικό
σύστημα πολιτιστικών στοιχείων και πληροφοριών. Ζητούμε έπίμονα και επιβάλ-
ουμε πεισματικά κεντρικό νόημα και δευτερεύονα νοήματα και άλλα πολλά που
και άσχετα είναι και ανασταλτικά της ποιητικής λειτουργίας. (3)

'Αν σκοπός του ποιητή, κατά τόν Γ. Σεφέρη, είναι «να μεταδώσει την ποιητι-
κή κατάσταση στους άλλους», ό φιλόλογος που καταπιάνεται μέσα στην τάξη μ'
ένα κείμενο, δεν μπορεί να έχει άλλη έγνοια παρά πώς θα υποδοθηθεί αυτή τη
μετάδοση στα παιδιά. Και θα ένεργήσει τόσο πιο άποτελεσματικά όσο πιο διακρι-
τική είναι ή μεσολάβησή του. Τό κακό, ώστόσο, είναι που μέσα στην παιδεία, με
τις αναπόφευκτες συμβάσεις και τους καταναγκασμούς που επιβάλλει, τα προβλή-
ματα της επικοινωνίας με τό ποιητικό κείμενο δέχονται άκόμη περισσότερο. 'Η
μεσολάβηση του φιλόλογου μέσα στην τάξη θα είναι διακριτική, αλλά, όπως προ-
παθήσαμε να δείξουμε στο κεφάλαιο για τόν υπερρεαλισμό, ή λεπτότητά του δεν
έξασφαλίζει κανένα άλλοθι στην άγέρωχη άμηχανία μας. 'Όπως όρθά δίδαξε από
τό 1932 ό 'Ιωάννης Συκουτρής: «Επιβάλλεται ή έρμηνεία να είναι κυρίως και πρό
παντός αναλυτική, έστω και με κίνδυνο να θεωρηθεί κανείς σχολαστικός. Σκοπός
της θα είναι να βοηθήση τόν αναγνώστη να δλέψη και να αισθάνεται, όχι να του
γемίση τόν νοΰν με χαρακτηρισμούς και ιδέες». Από τό 1932 ως τη σύγχρονη
γλωσσική έπιστήμη, ύφολογία και θεωρία της «γραφής», πέρασαν πάνω από τέσ-
σερες δεκαετίες και έγιναν πολλά που μπορούν να μάς βοηθήσουν στη διδακτική
πράξη. 'Όλοένα και περισσότερο θα στρέφουμε την προσοχή των παιδιών στη δομι-
κή συγκρότηση του ποιήματος, στην αντιπαράθεση των μορφολογικών στοιχείων,
στην ήχητική ροή, στους λεκτικούς είρμούς, στις ποικίλες συμπλέξεις, κ.τ.λ. 'Αλλ'
έδω κρύβεται ένας άλλος κίνδυνος, μισός στην ψυχή του παιδαγωγού και μισός στην
ψυχή του άκροατή και συγκοινωνού. Τη στιγμή ακριβώς που ό δάσκαλος, ό scho-
λιαστής ή ό κριτικός, μαγεμένος από την ποίηση και τις έγσαρκώσεις της, συνε-
παίρνεται και πάει να μαρτυρήσει για την επενέργειά της στον άνθρωπο και στον
κόσμο, τη στιγμή ακριβώς που λέει «α υ τ ό», «α υ τ ό μάλιστα», την ίδια στιγμή

λύνεται ή μαγεία και αφανίζεται ή ποίηση. Καί συμβαίνει τὸ ἴδιο κάθε φορά πού στραμιμένοι στὰ πράγματα αναρωτιόμαστε ἂν θὰ μᾶς ἀρκοῦσε ή μεταμόρφωση πού ἐπιφέρει ή ποίηση στὸν κόσμο, σ' ἕναν κόσμο πού φαίνεται νὰ μένει ὁ ἴδιος, ἀνάλαχτος, ἄξενος καὶ λίγος. Πόσο λίγο ἀνέχεται ή ποίηση τὴν ἔμφαση γιὰ τὴν παρουσία της, θετική ή ἀρνητική, δείχνει αὐτὸ ἐδῶ τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ρίτσου «Ἀντι-περισπασμός», ἀπὸ τὴ συλλογὴ «Χειρονομίες»:

Τρόμαξαν—τοῦτα τὰ βαριά πατήματα στὴ μέσα σκάλα—
ἀνέβαινε τὸ κόκκινο ἄλογο· μπήκε στὴν αἴθουμα· κοίταξε γύρω·
ὕστερα στάθηκε ἀσάλευτο μπροστὰ στὸν καθρέφτη· μόνο ή οὐρά του
μὲ μιὰ ἀνεπαίσθητη κίνηση σάρωσε τ' ἀνθογυάλι ἀπ' τὸ τραπέζι.
«Αὐτό», εἶπε ὁ κύριος μὲ τὰ μαῦρα. «Μάλιστα αὐτό», — κ' ἴσως
νὰ ὑπονοοῦσε τίς μεταμορφώσεις πού ἐπιφέρει ή ποίηση στὸν κόσμο.
«Κι αὐτὸ θὰ μᾶς παρηγοροῦσε:», ρώτησε ή γυναίκα μὲ τ' ἄσπρα.
Τ' ἄλογο πιά δὲν εἶταν ἐκεῖ. Ὁ καθρέφτης εἶχε ἀδειάσει σὰν ποτάμι.

Τὸ κόκκινο ἄλογο» εἶναι ή ποίηση ή χάτι ἀπὸ τὴν ποίηση πού εἰσβάλλει αἰφνίδια στὸν κόσμο μας. Ἡ, ὅπως θὰ εἶλεγε ὁ Γ. Σεφέρης, τὸ «ἄσπρο ἄλογο»: «στὸ βάθος κάθε ἀνθρακορυχείου ὑπάρχει πάντα ἕνα ἄσπρο ἄλογο». Γιὰ νὰ μείνει μπροστὰ στὸν καθρέφτη μας τὸ «κόκκινο ἄλογο», γιὰ νὰ θροῦμε τὸ «ἄσπρο ἄλογο», γιὰ νὰ φτερουγίσει τὸ «κίτρινο πουλι» κάποιοι ἄλλου σύγχρονου ποιητῆ, πρέπει νὰ παραιτηθοῦμε κι ἀπὸ τὴν ἔμφαση ή τὴ σοβαροφάνειά μας κι ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν ἀπιστία μας.

Συνεχίζεται

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

(1) Ἡ, ὅπως γράφει ή Λύντια Στεφάνου, στὸ διβλίο της «Τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου στὴ μελέτη τῆς ποίησης», Ἀθήνα, Κάλβος, 1972, σελ. 61: «...ὁ ποιητῆς δὲν μιλάει γιὰ νὰ κατασκευάσει εἰκόνες, μεταφορές, ἀλληγορίες, ὅσο τυχὸν ὠραίες κι ἐκτυφλωτικές ἂν μοιάζουν στὴν πρώτη ὄψη· αὐτὴ εἶναι δουλειὰ τῶν ἀπομιμητῶν κι ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς παρα-ποίησης. Μελετώντας τὴν ποίηση δὲν μπορεῖ νὰ ζητάει κανεὶς εἰκόνες κλπ. ἀλλὰ τὴ λειτουργία, τὴν ἀναπνοή, αὐτῆς τῆς ἰδιότυπης ζωῆς πού εἶναι τὸ ποιητικὸ γεγονός. Σὲ μιὰ πιὸ ὀρθολογισμένη διάλεκτο, ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει εἶναι ποιὲς σχέσεις λειτουργικὲς συγκροτοῦν αὐτὲς τίς λέξεις μέσα στὴν ποιητικὴ διάταξη».

(2) Ἔτσι, σὲ καλὰ διαλεγμένη ἰστιγμή, μπορεῖ νὰ πέσει μέσα στὴν τάξη αὐτὴ ἐδῶ ή περικοπὴ τοῦ Μπιενεντέττο Γκρότσε, πού μνημονεύει ὁ Εὐάγγελος Παπανοῦτσος στὴν «Αἰσθητική» του (σελ. 104): «Ἄν ή ποίηση ἦταν γλώσσα ξεχωριστή, γλώσσα θεῶν, οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ τὴν καταλάβαιναν. Κι ἂν τοὺς ἀνυψῶναι, δὲν τοὺς ἀνυψῶναι πάνω ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ μέσα στὸν ἑαυτό τους».

(3) «Τὸ ποίημα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ... ὡς ἕνα νόημα πού βρίσκεται πέρα ἀπ' ὅλα τὰ νοήματα πού τυχὸν τοῦ ἀποδίδονται. Τὸ ζήτημα εἶναι ὄχι «τί σημαίνει», ἀλλὰ ποιά κατεύθυνση «σημαίνει», σὲ ποιά ἐπίπεδα, σὲ ποιά περιοχὴ τῆς ὕπαρξης συντελεῖται τὸ ποιητικὸ γεγονός», Λύντια Στεφάνου, ἑ.ἀ., σελ. 33.